

Jezične mrvice s banskoga stola – o Banovini i Baniji¹

Uvod

Prošle su nas i početkom ove godine zahvatile prirodne nepogode neviđenih razmjera. Najrazorniji su potresi epicentar imali na Banovini, pokrajini smještenoj u međurječju Gline, Une, Save i Kupe, čiji su najsjeverniji dijelovi od Zagreba udaljeni tek pedesetak kilometara. Donedavno smo se Banovine uglavnom spominjali po stradanjima tijekom Domovinskoga rata te poplavama oko Hrvatske Kostajnice, tijekom kojih su se stvorila klizišta koja su doslovce progutala desetak kuća, pa je iz današnje perspektive vrlo teško zamisliti Banovinu kao svojevrsno hrvatsko duhovno, kulturno i upravno središte u kojemu su u srednjovjekovlju svoje utočište, primjerice, pronašli pavlini, templari, ivanovci i cisterciti, u kojemu su, u Gvozdanskome, velikaši iz roda Zrinskih bili vlasnicima rudnika te kovali vlastit novac. Banovinu su rubnom hrvatskom pokrajinom učinila osmanlijska osvajanja i s njima povezana razaranja. Tad je iz te pokrajine velik dio hrvatskih starosjedilaca prebjegao na donjosutlansko područje, u Prekokuplje i u druge slobodne hrvatske krajeve poput središnje Istre, ali i u Gradišće i južnu Moravsku. Istodobno su se na Banovinu doselili prebjezi iz sjeverozapadne i istočne Bosne te se narodnosni i vjerski sastav toga područja uvelike izmijenio. Povratkom cjelokupne Banovine pod vlast Habsburgovaca ona je postala dijelom Vojne krajine te ju je 1704. Leopold I. Habsburški konačno, nakon sukoba doseljenih Vlaha s predstavnicima vlasti, podvrgnuo banskoj vlasti. Time je Banovina u potpunosti ušla u sastav Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Izvan granica hrvatskih zemalja nakratko je (1929. – 1941.) bio samo Dvor, koji je tijekom Kraljevine Jugoslavije bio pripojen Vrbaskoj banovini. Banovina je znatna razaranja i ljudske žrtve doživjela tijekom Drugoga svjetskog rata i nakon njega, tako da su događanja nakon 1990. tek dio nepovoljnih okolnosti koje su snašle Banovinu i Banovce.

Dosadašnja dijalektološka i onomastička istraživanja

Banovina se, nažalost, našla i na rubu hrvatskih dijalektoloških i onomastičkih istraživanja. Dok su srpski banovački štokavski govori opisani u monografiji *Govori Banije i Korduna* Dragoljuba Petrovića, hrvatski se banovački štokavski govori u temeljnoj dijalektološkoj literaturi spominju vrlo rijetko, najčešće unutar širega opisa istočnohercegovačkoga

¹ Rad je izrađen na istraživačkome projektu *Hrvatski mrežni rječnik – MREŽNIK* (IP-2016-06-2141), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost i koji se provodi u ustanovi nositelju projekta Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

dijalekta. U monografijama o štokavskome narječju (poput monografije *Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja* Josipa Lisca) izdvaja se govor Hrvatske Kostajnice, koji pripada istočnobosanskomu dijalektu. Godine 2010. obranjen je i diplomski rad Dore Tkalec (mentorica joj je bila Silvana Vranić) *Fonologija govora Hrvatske Kostajnice*, pa se možemo nadati da će usporedno s obnovom otpočeti i ozbiljnija istraživanja hrvatskih štokavskih banovačkih govora. Hrvatski su, pak, kajkavski banovački govori, koji, po razredbi Mije Lončarića, pripadaju vukomeričko-pokupskomu dijalektu, bolje istraženi. Njima se danas uglavnom govori u okolici Petrinje. Ujedno se u literaturi navode kajkavske oaze u okolici Gline i Hrvatske Kostajnice, o kojima je pisao još Stjepan Ivšić. U knjizi je *Hrvatski dijalekti u kontaktu* Vesna Zečević (2000.) najveće poglavlje posvetila izvorno kajkavskomu govoru Hrvatskoga Sela nedaleko od Gline, koji je tijekom posljednjih stoljeća znatno poštokavljen. Povijesnom se i suvremenom toponimijom središnjega pounjskog dijela Banovine bavio Petar Šimunović u radu *Ojkonimija općine Dvora na Uni* (1991.). U dvorskoj se toponimiji nalaze tragovi starijega jezičnog stanja, iz razdoblja kad je taj dio Pounja bio granično kajkavsko-čakavsko područje (usp. toponime *Jarek, Mlinišće, Začretje*).

Iz navedenih je podataka razvidno da je povijesna i suvremena dijalektna slika Banovine vrlo složena: nakon osmanlijskih osvajanja čakavsko-štokavska granica pomaknula se isprva s Vrbasa barem do Une, a postupno se štokavsko narječje proširilo (uz kajkavske oaze u okolici Gline i Hrvatske Kostajnice) do Pokuplja (u kojemu je starosjedilačko hrvatsko stanovništvo uglavnom i danas kajkavsko) na izvorno kajkavsko područje. Među doseljenim štokavcima najvećim su dijelom bili govornici istočnohercegovačkoga dijalekta, a u manjoj mjeri istočnobosanskoga. Čakavski su govori iz Pounja potpuno iščeznuli iseljavanjem starosjedilačkoga stanovništva na donjosutlansko područje. Treba napomenuti kako su se u Banat (s obiju strana srpsko-rumunjske granice) početkom XIX. stoljeća doselili banovački kajkavci na posjede koje je tadašnja Zagrebačka biskupija dobila kao naknadu za oduzete posjede u Pokuplju.

Banovina u imenima

Banovina se tijekom srednjovjekovlja nalazila u sastavu srednjovjekovne Gorske županije te se to ime, barem od 1201., odnosilo na čitavu pokrajinu. Godine 1398. u dvama se dokumentima spominje i povijesni toponim *Banya* (Banja), no on se odnosi na selo (*villa*) nedaleko od Ljubine u dvorskoj općini, a ne na pokrajinu (kako je u nekim radovima navodio Petar Šimunović). U dokumentu se od 6. listopada 1398. spominje nagodba između Stjepana Babonića i Pavla Zrinskoga, pa je očito, budući da su Babonići, velikaški rod iz čijih su redova potekli mnogi primorski i slavonski banovi, i Šubići, od kojih potječu Zrinski (koji prezime duguju utvrdi Zrin, koju su dobili u ruke 1347.), među kojima su također bili mnogi slavni hrvatski i bosanski banovi, da povijesni ojkonim *Banya* (usp. pridjev *banji* ‘banov’) označuje banski posjed. Od naziva je *ban* nastalo i ime obližnjega bosanskohercegovačkog grada Banje Luke,

koji se do 1527. nalazio unutar Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva. Oko 1550. slobodni se dio Banovine našao unutar Hrvatske krajine, a kad se navedeno područje vratilo pod bansku upravu 1595., nazvano je Bansom krajinom (*Banalia confinia*) ili Bansom zemljom. Opseg je toga toponima ovisio o površini krajeva oslobođenih od Osmanlija, a cjelokupnu je današnju Banovinu obuhvatio koncem XVII. stoljeća.

U hrvatskim je vrelima ime *Banovina* potvrđeno 1628. u *Cvitu svetih* Franje Glavinića. To se ime tad nije odnosilo samo na današnju Banovinu, nego na čitavu središnju i istočnu Hrvatsku, što je razvidno iz navoda: *Gore, ke latinsku zemlju od Panonije ili Banovine razdiljuju*. Približno se istodobno naziv *banovina* spominje u spjevu *Vila Slovinka* Jurja Barakovića (1614.) i drami *Osmanščica* Ivana Tomka Mrnavića (1631.). Ime je, pak, *Banija* potvrđeno tek u XIX. stoljeću, a istozvučni naziv *banija* stoljeće i pol ranije, točnije 1695. u djelu *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov* Pavla Rittera Vitezovića. Oba su lika, i *Banovina* i *Banija*, tvorbena pravilna te se apelativima iz kojih potječu označuje područje pod banskom vlašću.

Da je lik *Banovina* stariji, uz povijesne potvrde posredno pokazuju etnici *Banovac* i *Banovec*. Naime, prezime su *Banovac* ponijeli prebjeci pred Osmanlijama s Banovine koji su se iselili u zapadnu Istru, a etnik je *Banovec*, uza koji stoji primjer *Poglejte vu Petriñu med Banovce ... i ... videli budete nove, lepe i odičene cirkve*, potvrđen u djelu Jurja Malevca *Trojeverstna Marie Terežie* (1781.). Ujedno je moguće da su priimak i prezime *Banovec*, potvrđeni na Brdovečkome prigorju u donjosutlanskome kraju, također prežitak kasnosrednjovjekovnih i novovjekovnih migracija, o kojima je opširno pisao Branimir Brgles.

Češće potvrde horonima *Banovina* i *Banija* te iz njih izvedenih etnika i ksetika potječu iz XIX. stoljeća. Tako je u časopisu *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* 26. veljače 1848. objavljena *Piesma pàrve čete Druge banovačke krajiške narodne regimente pri polazku njezinom na vojsku*, u kojoj se navode horonim *Banovina* i etnik *banovački*. Povjesničar Marijan Lipovac objavio je podatak da se u petrinjskome časopisu *Banovac* 1888. – 1919. horonim *Banovina* spominje 1319, a *Banija* 568 puta, dakle Banovina se spominje

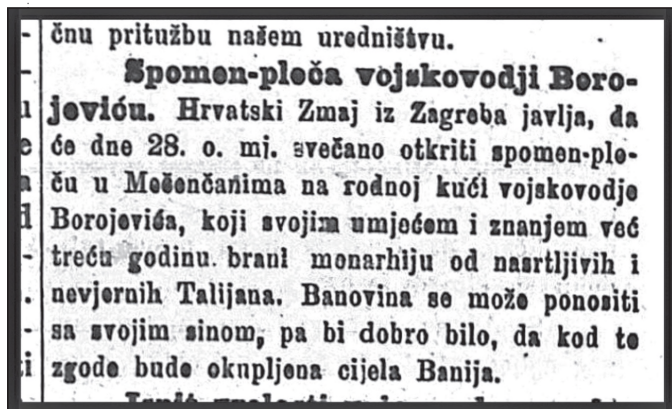

1. slika: Ruševine srednjovjekovnoga grada Zrina

više nego dvostruko češće od Banije. Najpotvrđeniji je muški etnik u tome časopisu *Banovac*, nešto je rjeđe potvrđen lik *Banovčanin*, a lik *Banijac* uopće nije potvrđen. Ujedno je najpotvrđeniji ktetik *banovački*, a potvrđen je i ktetik *banovinski*. Ktetik *banijski* ne spominje se u časopisu *Banovac* nijednom. Likovi su *Banovina* i *Banovac* ujedno potvrđeni i u časopisu *Srbobran* koncem XIX. stoljeća. Lik je *Banija* potvrđen u naslovu djela Nikole Begovića *Srbske narodne pjesme iz Like i Banije* (pri čemu je čak i u tome djelu u uporabi bio etnik *Banovac*). Na prijelazu iz XIX. stoljeća u XX. stoljeće nerijetko su se istodobno u istome tekstu usporedno rabili i lik *Banovina* i lik *Banija*, ali je prvi lik pretezao.

Lik je *Banija* u službenu uporabu ušao u drugoj polovici 30-ih godina XX. stoljeća te je do 90-ih godina ostao jedini u službenoj uporabi. Međutim, na to da je lik *Banovina* ovjeren i nakon Drugoga svjetskog rata ne upućuju samo jezikoslovni priručnici, posredno preko etnika *Banovac* i ktetika *banovački* potvrđenih u *Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960.) Matice hrvatske i Matice srpske te u *Jezičnome savjetniku s gramatikom* (koji

je uredio Slavko Pavešić), i mjesni etnici (lik je *Banovec* potvrđen među banovačkim kajkavcima, a *Banovac* među štokavcima) nego i radovi znanstvenika iz drugih područja poput Mate Matasa i Ivice Goleca. Etnici *Banijac* i *Banijka* te ktetik *banijski* prvi su put u jezikoslovnim priručnicima potvrđeni tek 1960. Pritom treba imati na umu da se u nekim inačicama Boranićeva pravopisa te u Cipra-Guberina-Krstićevu pravopisu (1941.) navodio muški etnik *Banjanin*.

2. slika: *Banovina* i *Banija* u istoj rečenici

Tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća lik je *Banovina* vraćen u službenu uporabu kao ravnopravan s likom *Banija*. Tako je 1991. osnovano Zapovjedništvo Hrvatske vojske za banijsko-kordunsko područje, u novijim se izdanjima Babić-Finka-Moguševa pravopisa uz natuknicu *Banija* navodilo *danas običnije Banovina*, a u *Hrvatskome jezičnome savjetniku* (1999.), Šonjinu rječniku (2003.) i *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* (2006.) likovi su *Banija* i *Banovina* normativno izjednačeni. U Šonjinu su rječniku u službenu uporabu vraćeni etnici *Banovac* i *Banovka* te ktetik *banovski* prethodno potvrđen u nekim izdanjima Boranićeva pravopisa. U *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* navode se, uz etnike *Banijac* i *Banijka* te *Banovac* i *Banovka*, etnici *Banovinac*

i *Banovinka*, a uz ktetik *banijski* ktetici *banovinski* i *banovski*. U dodatku je *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* iz 2012. lik *Banovina* potvrđen kao službeni te je kao takav unesen i u *Hrvatski pravopis* iz 2013., a isti je lik prevladao i u zemljopisnoj literaturi. Uz njega su u obama priručnicima navedeni etnici *Banovinac* i *Banovinka* te ktetik *banovinski*. Uzevši u obzir tradicijsko načelo te gore navedene podatke, na podstranici *Etnici i ktetici* portala *Hrvatski u školi* (koja je nastala u okviru projekta *Mrežnik*) kao službeni je lik odabran lik *Banovina*, a uz etnike *Banovinac* i *Banovinka* te ktetik *banovinski* navedeni su još povijesno i mjesno potvrđeni etnici *Banovac* i *Banovka* te ktetik *banovački*. Horonim se *Banovina*, etnici *Banovinac*, *Banovac*, *Banovinka* i *Banovka* te ktetici *banovinski* i *banovački* u hrvatskome standardnom jeziku smatraju preporučenima. Zbog svoje se povijesne i terenske potvrđenosti te potvrđenosti u priručnicima horonim *Banija*, etnici *Banijac* i *Banijka* te ktetik *banijski* smatraju dopuštenim. U srpskome je, pak, standardnom jeziku potvrđen samo lik *Banija* s etnicima *Banijac* i *Banijka* te ktetikom *bani(j)ski*.

1. tablica: Horonim *Banovina/Banija* te iz njega izvedeni etnici i ktetici u jezičnim priručnicima

priručnik	zemljopisno ime	muški etnik	ženski etnik	ktetik
Boranićev pravopis (1921.)	Banija	Banjanin		banski
Boranićev pravopis (1928.)	Banovina	Banovac		banovski
Cipra-Guberina-Krstićev pravopis (1941.)	Banija	Banjanin		
Boranićev pravopis (1947., 1951.)	Banija	Banjanin		banijski
Pravopis Matice hrvatske i Matice srpske (1960.)	Banija	Banijac, Banovac	Banijka, Banovka	banijski, banovački
Babić-Finka-Mogušev pravopis (1971.)	Banija	Banijac	Banijka	banijski
Anićev rječnik (1994.)	Banija	Banijac		banijski

Babić-Finka- -Mogušev pravopis (1996.)	Banija > Banovina	Banijac	Banijka	banijski
<i>Hrvatski jezični savjetnik</i> (1999.)	Banija = Banovina	Banijac	Banijka	banijski = banovinski
Rječnik Leksikografskoga zavoda (2000.)	Banija = Banovina	Banijac = Banovac	Banijka = Banovka	banijski = banovski
<i>Hrvatski enciklopedijski rječnik</i> (2003.)	Banija = Banovina	Banijac = Banovinac (Banovac)	Banijka = Banovinka (Banovka)	banijski, banovinski (koji se odnosi na Banovinu i Banovince), banovski (koji se odnosi na Banovce)
Babić-Ham- -Mogušev pravopis (2005.)	Banija (danas običnije Banovina)	Banijac		banijski
Babić-Mogušev pravopis (2010.)	Banija (danas običnije Banovina)	Banijac	Banijka	banijski
Pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013.)	Banovina	Banovinac	Banovinka	banovinski
<i>Baza etnika i kjetika</i>	Banovina	Banovac, Banovinac	Banovka, Banovinka	banovački, banovinski

Zaključak

Nakon što je potres ogolio propuste u obnovi Banovine, izazvao je i velike jezikoslovne prijepore, čijim je uzrokom bilo nepoznavanje povijesnih potvrda i stanja na terenu, što se počesto i u prošlosti odražavalo na stanje u priručnicima. Naime, horonim je *Banovina* potvrđen dvjestotinjak godina prije nego horonim *Banija* te je sve do 30-ih godina XX. stoljeća bio znatno potvrđeniji u službenoj i mjesnoj uporabi. Etnik je, pak, *Banovac* (koji je, u zubu kajkavski lik *Banovec*, i mjesno potvrđen) ovjeren u jezičnim priručnicima i nakon Drugoga svjetskog rata. U drugoj polovici 30-ih godina u službenoj uporabi prevladao je lik *Banija*, a etnici se *Banijac* i *Banijka* te kretik *banijski* u jezičnim priručnicima prvi put pojavljuju tek nakon 1945. Nakon 1990. u službenu je uporabu vraćen lik *Banovina* kao ravnopravan liku *Banija*. Lik je *Banovina* prevladao početkom XXI. stoljeća ne samo u jezičnim priručnicima nego i u zemljopisnoj literaturi.

Potres je, dakle, uza mnogo loših stvari donio i neke dobre: nagnao je čak i jezikoslovce da imenima *Banovina* i *Banija* posvete svoje vrijeme, da se udube u povijesna vrela, prouče priručnike te iskažu raspravljački žar. Ujedno se još jednom pokazala prednost preskriptivnoga pristupa nad deskriptivnim u rješavanju jezičnih prijepora jer preskriptivni pristup podrazumijeva temeljito istraživanje kako bi se jezične jedinice mogle normativno vrednovati za razliku od deskriptivnoga, kojim se tek utvrđuje postojanje neke jezične jedinice.

3. slika: Članak o potresu na Banovini iz 1909. u časopisu *Banovac*